

Pers & politiek: de jibakken voorbij

Pers en politiek slaan elkaar met verwijten om de oren. Hoe uit die impasse te komen? Ten eerste door te erkennen dat deze twee pijlers van de democratie in hetzelfde schuitje zitten. Ten tweede door oog te krijgen voor de stille innovatie in de Nederlandse journalistiek.

door *Thijs Jansen & Nico Drok*

De auteurs zijn de samenstellers van dit nummer. Zij zijn tevens de auteurs van *Even geen Den Haag vandaag. Naar een Nederlandse civiele journalistiek*. Sdu Uitgevers, Den Haag 2001 (tweede oplage 2004).

HET BEGRIP ‘VERTROUWEN’ HEEFT de afgelopen jaren politiek carrière gemaakt. Het begon met het eerste kabinet-Balkenende dat wilde ‘werken aan vertrouwen’. En onder het tweede kabinet sprak koningin Beatrix op Prinsjesdag 2004 een troonrede uit waarin ‘vertrouwen’ een sleutelwoord was. Het wil echter niet zo heel erg vlotten met het terughalen van dat vertrouwen. Het eerste kabinet-Balkenende viel al snel. Najaar 2004 bleek ook het kabinet-Balkenende II nog maar heel erg weinig vertrouwen te hebben: slechts van een krappe 19 procent van de ondervraagden.¹

In Den Haag wordt in toenemende mate geklaagd dat men niet in staat is het vertrouwen in de overheid en ‘de politiek’ te herstellen vanwege de vertekeningen door de ‘de media’. Zo beklagde minister Donner zich naar aanleiding van het NVJ-onderzoek naar persvrijheid in Nederland: “Een toenemend deel van het werk van de overheid bestaat in het recht zetten van wat verslaggevers eerder uit hun verband hebben gerukt; in het uitleggen waar de klepel hangt bij krantenberichten die de klok hebben horen luiden; of zelfs in het weerspreken van berichten waarvan de schrijver werd gewaarschuwd dat zij op onwaarheid berusten, maar die te mooi waren om niet te drukken”.²

De lezing van Donner ademde een beetje de sfeer een kabinet dat gefrustreerd is dat het zijn zelfgestelde opdracht 'het vertrouwen te herstellen' uit het zicht ziet verdwijnen. Niet alleen bewindslieden bekritisieren de media. Onlangs liet *Trouw* nog de fractievoorzitters van een aantal politieke partijen aan het woord en het was weer raak: 'Feiten en meningen niet vermengen' (Dittrich), 'Waar blijft de zelfkritiek?' (Halsema), 'De media zijn zich steeds minder bewust van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid' (Van Aartsen), 'Ik constateer een toenemende politisering bij de parlementaire journalistiek' (Verhagen), 'We mogen verwachten van journalisten dat ze minder op de rellen, randverschijnselen en hypes afgaan' (Bos).³

En zo is de kritiek vanuit Den Haag op 'de pers' steeds luider gaan klinken. 'De pers' sloeg al snel terug. Op de eerste dag dat dagblad *Trouw* als tabloid verscheen, zorgde het voor goed voorpaginanieuws over het vertrouwen in de pers. Een door *Trouw* uitgezette enquête wees uit: 'Burger vertrouwt de media'. De Amsterdamse hoogleraar Frank van Vree interpreteerde de uitslag meteen als volgt: "Er is geen vertrouwenscrisis. De politiek heeft een probleem met de burger, niet met de media".⁴ En zo loopt de discussie over de schuldvraag weer eens uit op de zoveelste jijbak: "Wij zijn niet de schuld, maar jullie!"

VERTROUWEN

Het tegen elkaar opbieden in termen van vertrouwen is een behoorlijk simplistische en daardoor ook riskante bezigheid. Vertrouwen is bij uitstek een retorische term. Het is een hoera-woord: wie in de statistieken meer vertrouwen krijgt dan de ander, heeft in de beeldvorming automa-

*Het tegen elkaar opbieden
in termen van vertrouwen
is een behoorlijk simplistische
en riskante bezigheid*

tisch gewonnen. Bovendien is het de vraag of het de meest relevante vraag is of de burger de pers en de politiek vertrouwt. In de meest algemene zin betekent vertrouwen dat je je van een ander afhankelijk wilt maken zonder dat je de behoefte hebt te controleren of de

ander werkelijk datgene doet wat je van hem of haar verwacht. Is dat wat we van de politiek mogen verwachten?

Het huidige kabinet was optimistisch begonnen met de Belevingsmonitor Rijksoverheid. Daarin werd ook het vertrouwen in het kabinet gevolgd. Al snel heeft men echter besloten het aantal rapportages sterk te verminderen en de vraagstelling te concretiseren. Het lijkt nu al enige tijd

een beetje stilgevallen te zijn rondom de monitor. Hoe riskant het is om een monitor in te stellen die de vertrouwensconjunctuur van een bepaalde institutie meet, blijkt ook uit rapport *Vertrouwen in de rechtspraak* van het Sociaal en Cultureel Planbureau.⁵ Het SCP adviseert vooralsnog geen monitor in te stellen die het vertrouwen in de rechtspraak periodiek meet. Als men vertrouwen meet is het volstrekt onduidelijk wat dat dan precies betekent. Het lijkt het SCP raadzamer om eerst meer kwalitatief onderzoek te verrichten naar de factoren die het vertrouwen in de rechtspraak kunnen beïnvloeden.

In tijden van heftige controverses, grote tegenstellingen in de samenleving ligt het natuurlijk niet zo voor de hand dat burgers veel vertrouwen hebben in regering, Tweede Kamer en politieke partijen. Immers, de tegenstellingen in de politiek zijn ook een weerspiegeling van de tegenstellingen in de samenleving. Dat in enquêtes naar vertrouwen de politieke instituties in tijden van polarisatie daar dan niet zo best van afkomen, is natuurlijk niet verbazingwekkend. Het is daarom de vraag of het streven naar meer vertrouwen van een regering in een gepolariseerd klimaat wel een realistisch doel is. Met Prinsjesdag september 2004 bleek uit een enquête van Interview/NSS, in opdracht van het ANP, dat vier van de vijf Nederlanders weinig tot geen vertrouwen had in het kabinet-Balkenende II. Zestien procent van de Nederlanders vond wel dat de toekomst van ons land in goede handen is bij de huidige coalitie van CDA, VVD en D66. Het vertrouwen in het kabinet was volgens het onderzoeksbureau op een historisch dieptepunt. Sinds Interview/NSS begin jaren tachtig begon met peilen was er nog nooit zo weinig vertrouwen geweest in een kabinet. Alleen het eerste kabinet-Balkenende, waaraan de toen ruziënde LPF deelnam, had een vergelijkbare score.⁶ De enquête vond plaats in de aanloop naar de grote vakbondsacties, waar de polarisatie op een kookpunt raakte.

Een regering die vertrouwen expliciet als hoofddoel stelt en vervolgens met een monitor het vertrouwen in zichzelf laat meten, heeft eigenlijk een verbazingwekkend apolitieke blik op de democratie. Wie zelf polariseert moet niet verbaasd zijn over afnemend vertrouwen. Pas als de heftige polarisatie voorbij is, valt te verwachten dat het vertrouwen in de politieke instituties weer zal toenemen. Het is echter de vraag of dat een positieve ontwikkeling is voor de democratie. Naarmate de polarisatie afneemt en het vertrouwen mogelijk navenant toeneemt, zal immers de politieke betrokkenheid weer afnemen. Uit onderzoeken blijkt dat de politieke betrokkenheid in Nederland op dit moment heel erg groot is. Dat mag een aanwinst voor de democratie worden genoemd. Die grote betrokkenheid stelt dan ook vervolgens heel hoge eisen aan de overtuigingskracht van politici. En zo zie je dat een laag vertrouwen in politieke instituties (vanwe-

ge polarisatie) heel goed kan samengaan met een grote betrokkenheid. Het is dan nog maar de vraag wat beter is voor de democratie.

Bij de pers kunnen er weer heel andere paradoxale verhoudingen zijn tussen het daadwerkelijke functioneren en het vertrouwen. Zo heeft de Vlaamse socioloog Elchardus bijvoorbeeld geopperd 'dat als het vertrouwen in de pers stijgt, dat meestal gebeurt in een periode dat het vertrouwen in de andere instellingen daalt. Wanneer het vertrouwen in die andere instellingen dan weer stijgt, dat het vertrouwen in de pers een beetje daalt'⁷. Zo bezien zijn goede cijfers voor de pers afhankelijk van slechte cijfers voor de andere instituties. De Britse filosofe Onora O'Neill heeft in haar prachtige BBC-lezingen het al te gemakzuchtige gebruik van vertrouwen trachten door te prikken. Zij stelt dat het uitspreken van gebrek aan vertrouwen goedkoop is als het niet gepaard gaat met actie. O'Neill stelt terecht dat het erg gemakkelijk is om te zeggen dat je een bepaalde institutie niet zo vertrouwt, wanneer die uitspraak niet wordt gekoppeld aan de vraag wat de gevolgen daarvan zijn voor je eigen handelen: "Expressions of mistrust that are divorced from action come cheap: we can assert and rescind, flaunt or change, defend or drop attitudes and expressions of mistrust without changing the way we live. This may show something

Een regering die vertrouwen expliciet als hoofddoel stelt, heeft eigenlijk een verbazingwekkend apolitieke blik op de democratie

about indeed rather a lot attitudes of suspicion, but little or nothing about where we actually place our trust".⁸ Zo blijkt bijvoorbeeld dat volgens onderzoeken het gros van de Britten geen enkel vertrouwen meer heeft in de geschreven pers. Maar wat zien we op de abonnementenmarkt? Uitgerekend de krant die opinie en feiten door elkaar husselt,

verwerft steeds meer aanhang. De hoofdredacteur van de *Financial Times*, John Lloyd, verzuchtte onlangs over *The Independent*: deze "heeft van zijn voorpagina een pamflet gemaakt. Daar wordt nieuws gebruikt om er de lezer mee op zijn gezicht te slaan. Irak is een ramp, Blair is een leugenaar. En het is nog populair ook. De enige krant die groeit, is *The Independent*. Daar word ik heel depressief van"⁹. Daarom is het zeer de vraag wat het betekent wanneer ondervraagden zeggen dat ze vertrouwen hebben in 'de geschreven pers', 'de radio' en 'de televisie'. Waaraan denken ze?

Kortom, uitspraken van 'vertrouwen' of 'gebrek aan vertrouwen' zijn empirisch gezien een volstrekte black box. Je kunt wel over vertrouwen spreken, maar wat dat nu precies is en hoe vertrouwenscijfers moeten worden geïnterpreteerd, staat volstrekt open.

PERS EN POLITIEK

Deze waarschuwingen betekenen natuurlijk niet dat we dan het hoofd in de schoot moeten leggen en niets meer kunnen zeggen over de verhoudingen tussen politieke instituties en de pers. Van belang is allereerst eens te constateren dat pers en politiek tot op zekere hoogte een vergelijkbare functie hebben: beide zijn private organisaties die een zeer belangrijke rol vervullen in de democratie en ook cruciaal zijn voor de kwaliteit ervan. Democratie betekent uiteindelijk niets anders dan dat de bevolking zichzelf bestuurt. Alleen al uit praktische overwegingen is dat bestuur door de burgers in meer of mindere mate gedelegeerd aan bestuurders. Via verkiezingen waar politieke partijen programma's presenteren, krijgen die bestuurders de gedelegeerde verantwoordelijkheid. De politieke partijen zijn onder ander noodzakelijk om burgers bij elkaar te brengen met ongeveer dezelfde opvattingen over waar het naar toe moet met het land, de provincie of de gemeente. De pers biedt het platform voor debat (forum), maar zij volgen ook wat er van beloofd beleid terechtkomt (waakhond).

Een van de interessante overeenkomsten tussen de pers en de politieke partijen is, zoals gezegd, dat het gaat om *private* organisaties die van groot belang zijn voor een cruciaal gemeenschappelijk goed: de kwaliteit van de democratie. Ten opzichte van beide soorten organisaties dient de overheid zich zeer terughoudend op te stellen. Het beheer van die instellingen is in zeer grote mate een verantwoordelijkheid van de burgers zelf. De reden hiervoor is duidelijk: wat wij 'de overheid' noemen is in een democratie fundamenteel afhankelijk en zelfs ondergeschikt aan het democratische spel dat wordt gedragen door politieke partijen en de pers. Beide zijn de fora waar de burgers in onderling debat uiteindelijk bepalen welke richting het op moet. Daarom is het private karakter van beide soorten organisaties fundamenteel en vastgelegd in vrijheidsrechten als persvrijheid en de vrijheid van vereniging en vergadering. Ter wille van de democratie past de overheid dus grote terughoudendheid.

PERS EN POLITIEKE PARTIJEN ONDER DRUK

Een andere overeenkomst tussen pers en politiek is dat ze beide onder druk staan. Beide domeinen worden bevolkt door verregaand ontzuilde en 'ontzielde', maar taaie maatschappelijke organisaties (met respectievelijk leden- en kiezersverlies) die op zoek zijn naar overleven. Er is sprake van een sterk toenemende concurrentie. Ze zijn hun oude identiteit verregaand verloren en hebben moeite mensen aan zich te binden. Er is sprake van een fors functieverlies. Het totale aantal leden van politieke partijen is

drastisch gezakt. Men slaagt er bij lange na niet meer in om voldoende burgers te motiveren deel te nemen aan de debatten die leiden tot verkiezingsprogramma's en uiteindelijk tot beleid. In veel gevallen zijn de wensen van burgers een last geworden en probeert men die slinks te omzeilen. En in de pers is eenzelfde situatie aan de hand. Bijvoorbeeld kranten kampen met abonneeverlies en dreigen te worden ingehaald door de enorme mogelijkheden van internet. De publieke omroep heeft een geduchte concurrent aan de commerciële omroepen. Om te kunnen overleven beproeven ze allerlei strategieën. Dat stimuleert tot grote creativiteit, maar het heeft ook grote risico's. Wij bespreken er twee. Ten eerste is het risico dat de overheid geneigd is de tekorten van de private organisaties te gaan aanvullen en zo de kracht ervan verder zal uithollen. Ten tweede is er een risico dat de private organisaties in pers en politiek zelf hun bestaan gaan bevechten met gemakzuchtige methoden, die hen op de lange termijn geen goed zullen doen.

DE OVERHEID VULT TEKORTEN AAN

De hectiek waarin de pers en de politieke partijen verkeren, heeft in Nederland geleid tot een oude reflex: de overheid is geneigd de tekorten van de private organisaties aan te vullen. Het grote risico daarvan is dat hun functie daardoor nog verder wordt uitgehouden. Het beste voorbeeld daarvan is de groei van de overheidscommunicatie. De kritiek op de pers van met name ministers heeft als implicatie dat deze steeds meer wordt gezien als een lastige stoorzender tussen burgers en politiek. Heel snel om de hoek ligt dan de conclusie dat persorganisaties private organisaties zijn die zich *ten onrechte* bewegen op een terrein dat publiek is, en... dus de overheid toebehoort. De strekking van de kritiek wordt dan: de pers moet informatie verspreiden die recht doet aan het overheidsbeleid of de overheid zal de pers passeren. Ongetwijfeld tegen die achtergrond verscheen in 2001 het rapport *In dienst van de democratie* van de Commissie Toekomst Overheidscommunicatie (*de commissie-Wallage*) waarin werd geadviseerd in overheidscommunicatie fors te investeren. De invoering van de zestien aanbevelingen kon niet zonder een investering van 0,5 miljard gulden per jaar. En dat blijkt een paar jaar later, althans in kwantitatieve zin, goed gelukt te zijn, zo blijkt uit het *Actieprogramma Overheidscommunicatie 2002-2006. Plan van Aanpak* van de Rijksvoorlichtingsdienst uit mei 2002. Daarin wordt gesteld dat het plan in de periode 2003 tot en met 2006 een ontwikkelbudget vergt van 8,4 miljoen euro per jaar. Hierbij is uitgegaan van een verhoging van media-inkoopvergoeding voor alle ministeries van 2,75 tot 7,75 procent. Na 2006 zal een nieuwe afweging worden gemaakt over

de financiering van de structurele kosten, die 4,9 miljoen euro bedragen. De *Staatscourant* verbleekt inmiddels toch echt wel bij de cijfers van Berenschot¹⁰: de totale omvang van de communicatiefuncties bij alle ministeries, exclusief Algemene Zaken, bedraagt 764 arbeidsplaatsen. Dit is nog afgezien van de 201 communicatiemedewerkers van de Rijksvoorlichtingsdienst. En zo is een grote stap gezet richting een ‘communicatiestaat’.

Alsof het allemaal nog niet genoeg is, kwam de Raad voor Openbaar Bestuur in augustus 2003 met het rapport *Politiek en media*. Pleidooi voor

*De pers wordt steeds meer
gezien als een lastige
stoorzender tussen burgers
en politiek*

een LAT-relatie. Het op zichzelf zinnige pleidooi voor ontvlechting van politiek en media ging vergezeld van een voorstel om communicatie en voorlichting een nog veel grotere plaats te geven in het overheidsbeleid. De Raad pleit ervoor ‘dat de overheid, vooral het ambtelijk

apparaat, zelf actief zorgdraagt voor de openbaarmaking van overheidsinformatie. De communicatie- en voorlichtingsfunctie moet een integraal onderdeel vormen van het gehele beleidsproces [...]. Dat betekent dat niet alleen over vastgesteld beleid en over uitvoering van beleid wordt gecommuniceerd, maar ook over de politieke afwegingen die aan het beleid ten grondslag liggen. [...]

ICT wordt ingezet als instrument van een overheid die actief haar eigen informatie en communicatie wil vormgeven [...] Een eigen overheidskrant, waarin feitelijke informatie over beleid, in iedere fase van de beleidscyclus en niet geordend langs de departementale lijnen, wordt gepubliceerd [...].

Het kopen van zendtijd biedt eveneens nieuwe perspectieven, niet in de laatste plaats om zaken waaraan de media weinig of selectief aandacht besteden, alsnog over het voetlicht te brengen.’ De regering wees er in haar reactie terecht op dat de ROV geheel over het hoofd had gezien wat de commissie-Wallage had voorgesteld en hoe dat al in een plan van aanpak was vertaald dat al heel dicht bij de nieuwe aanbevelingen van de ROV kwam.

Hoe moet het versterken van de overheidscommunicatie worden beoordeeld? Aan de ene kant positief. Als er duidelijke, heldere spelregels zijn dan hoeft het geen probleem op te leveren (manipulatie, indoctrinatie). Nadelen zijn er echter ook. ‘De overheid’ is een politieke constructie die tijdelijk wordt gedragen door een coalitie van enkele politieke partijen. De geloofwaardigheid van de overheid is vooral afhankelijk van de geloofwaardigheid en de stabiliteit van die politieke partijen. Doen ze wat ze hebben beloofd? En heeft het beleid succes? Als politieke partijen geen draag-

vlak hebben, als ze kampen met een gebrek aan geloofwaardigheid, dan doet de communicatiestaat daar niks aan. Er kunnen nog zoveel voorlichters rondlopen, maar als een coalitie er niks van bakt, als er geen resultaten kunnen worden getoond, dan kunnen zij daar niks aan doen. Een ander nadeel is dat de rijksvoorlichtingsmachinerie in beginsel uitermate machtig is. Ook al wordt er een onderscheid gemaakt tussen overheidsvoorlichting en meer politieke imagebuilding, toch is het waarschijnlijk dat er druk zal worden uitgeoefend om een beeld te scheppen dat het ministerie en de minister wél successen hebben geboekt. De overheid is nu eenmaal een paleis dat tijdelijk wordt bewoond door vertegenwoordigers van politieke partijen die uiteindelijk worden afgerekend op hun daden. De definitie van het publieke is de uitkomst van processen gedragen door private organisaties die de opvattingen en belangen van burgers 'binden'. De burgers moeten uiteindelijk beslissen over wat er moet gebeuren.

Een ander gevaar van de communicatiestaat is dat het pendelverkeer tussen journalistiek en de overheid zo intensief wordt dat journalisten vooral buiten de journalistiek, in de overheidscommunicatie hun volgende carrièrestap zien. Een beter salaris en meer aanzien zijn lokkend. Het valt niet uit te sluiten dat die lokroep van de volgende carrièrestap ook gevolgen heeft voor de behoefte van journalisten om de overheid kritisch te bejegenen. Het is dus de zeer vraag of de commissie-Wallage de *democratie* echt een dienst heeft bewezen.

GEMAKZUCHT EN BESTAANSRECHT

Binnen de private organisaties in pers en politiek is er dan nog vervolgens de neiging om het eigen bestaan te bevechten met middelen die op de lange termijn waarschijnlijk weinig goeds zullen betekenen. Een van de meest 'populaire' daarvan is: u vraagt, wij draaien. Men gaat zoveel mogelijk doen wat de burger, de lezer, de kijker en de luisteraar willen. Bij de politieke partijen is er onmiskenbaar een snelle ontwikkeling gaande richting directe democratie, weg van de representatieve democratie. Omdat de problemen van politieke partijen al een tijd lang spelen zonder dat er werkelijk iets is veranderd, wordt er nu gegrepen naar wondermiddelen. Op lange termijn betekent dat echter ongetwijfeld het verder uithollen van politieke partijen. Bijvoorbeeld de invoering van de gekozen burgemeester: waarom zouden burgemeesterskandidaten straks nog lid zijn van politieke partijen? Ze zullen voor zichzelf gaan. Binding aan een landelijke partij is voor burgemeesters die willen worden verkozen alleen maar lastig. De partij is straks niet meer nodig om te kunnen worden benoemd. Het is toch duidelijk dat bekende CDA-burgemeesters als Leers of Deetman

het heel lastig hebben met een aantal hoofdpunten van het landelijke CDA-beleid. Vervolgens zal bijvoorbeeld de lijst-Leers uiteindelijk denkbaar worden. En zo zal de personalisering van de politiek voortschrijden. Dat is het onmiskenbare effect van de directe democratie. We kunnen daaraan in dit verband niet uitvoerig aandacht besteden en verwijzen naar het CDV-winternummer 2003, *De staat en de straat*, dat geheel is gewijd aan deze problematiek.

In de pers zien we vergelijkbare trends. Ook in de pers bestaat de neiging te kiezen voor ‘u vraagt en wij draaien’. Vaak lijkt dit een uitvlucht te zijn voor een verlegenheid over de eigen identiteit (net als bij politieke partijen). In sommige gevallen betekent dat vergaande commercialisering, in andere gevallen gaat men in de richting van actiejournalistiek. In het eer-

De neiging te kiezen voor ‘u vraagt en wij draaien’ lijkt een uitvlucht te zijn voor verlegenheid over eigen identiteit

ste deel van dit nummer wordt door hoofdredacteuren geschreven over de vraag hoe ver men kan en moet gaan in het ‘u vraagt, wij draaien’. Juist op dit punt verschillen ze sterk van mening. In het interview in dit nummer met journalisten van *de Volkskrant* blijkt daarnaast heel duidelijk dat de identiteit vaag is geworden. Het is geen linkse krant

(meer), men ontkent een eigen agenda te hebben, de nadruk ligt heel sterk op ‘professionele normen’. Het blijft dan echter de vraag of er voldoende sterke binding met de lezers kan ontstaan, en wat dan eigenlijk de vaak verborgen motieven zijn om sommige zaken wel aan de orde te stellen en andere niet. Het interview laat de indruk na dat *de Volkskrant* nauwelijks stuurt op het punt van identiteit. Dat het wordt overgelaten aan katernredacties en individuele journalisten. Dit lijkt op zijn minst in tegenspraak met wat hoofdredacteur Pieter Broertjes van *de Volkskrant* als voorzitter van het Genootschap van Hoofdredacteuren bepleitte. In zijn jaarrede van 2004 stelde hij dat kranten vertrouwen beter kunnen claimen op basis van een duidelijk kenbaar gemaakte identiteit dan op basis van een mythische journalistieke objectiviteit. “Journalistieke organisaties, onontbeerlijk voor een sterke democratie, moeten uit hun schulp kruipen en beter over het voetlicht brengen wie ze zijn en hoe ze werken. Lezers, kijkers, luisteraars zijn niet dom en vermoeden toch wel een journalistieke voorkeur en maatschappelijke agenda. Voor de draad ermee, zeg ik met mijn collega Jensma, en weg met het professionele neutralisme.” In de praktijk blijkt daarvan nog niet zoveel terecht te komen. Vaak is dan de stap naar identiteitsloze lezersgerichtheid snel gemaakt.

ONTWIKKELINGEN IN DE PERS

Tegen de achtergrond van de geschetste ontwikkelingen wordt in dit nummer een indruk gegeven van de debatten in en rondom de pers over waar het heen moet. De richting van die ontwikkeling is duidelijk. In toenemende mate wordt in de journalistiek het private karakter van de pers herontdekt. Men zoekt weer worteling bij de lezer, kijker en luisteraar. Dat kan het gevaar met zich meebrengen dat we beschreven, actiejournalistiek, maar er zijn ook veel interessante ontwikkelingen en ideeën te melden. In de herontdekking van de noodzaak tot publiekgerichtheid zijn globaal twee richtingen te bespeuren:

- * de civiele journalistiek
- * een pers die aanspreekbaar is en verantwoording aflegt

In beide gevallen richt de pers zich veel meer dan voorheen op het publiek.

CIVIELE JOURNALISTIEK

De civiele journalistiek is in een samenhangend programma van vier punten samen te vatten¹¹:

1 *Pers en Publiek*

De krant of omroep moet niet alleen zichtbaar aanwezig zijn bij maatschappelijke evenementen, maar ook een veel opener en interactiever organisatie worden. Dat kan op veel manieren, bijvoorbeeld door het redactiebeleid op bijeenkomsten toe te lichten, door regelmatig gesprekken te houden, door het aanstellen van een ombudsman of lezersredacteur. De gerichtheid op en de verknooptheid met de institutionele kant van de samenleving kan worden doorbroken door redacteurs meer systematisch in contact te brengen met de burger. Het zijn onderdelen van wat Charity noemt: *'public listening'*.¹² Uiteindelijk zou dat kunnen of moeten leiden tot een andere redactionele organisatie, waarbij de vanzelfsprekendheid van het primaat van instituties als parlement, raad, rechtbank en politie niet meer het uitgangspunt vormt. De locatie van mediabedrijven op industrieterreinen is overigens voor deze ontwikkeling niet bevorderlijk, omdat het onder andere telefonische en beeldschermjournalistiek stimuleert en daardoor toch weer de institutionele vormen van journalistiek.

2 *Pers en Publieke Agenda*

Civiele journalisten kiezen expliciet voor een benadering van onderop. Verder af van de beleidsnota's, de bestuurders, de officials en alle andere notabelen en dichterbij de mensen. De stem van de burger is overigens

'Begin waar de burger begint, maar stop niet waar de burger stopt'

niet de Stem van God, maar wel het vertrekpunt. Jay Rosen formuleert het kort en bondig: "*Civic journalism covers the news from the citizen up, not from the expert down*". Het is niet de bedoeling instituties, beleidsdebatten of machtige spelers links te laten liggen, maar ze

te benaderen met de zorgen van de burger in het achterhoofd. Een belangrijke leuze is daarom: "Begin waar de burger begint, maar stop niet waar de burger stopt". Een daarmee samenhangend beginsel is: *'experts on tap, not on top'*. Experts hoeven niet uit het nieuws te worden geweerd, als zij het maar niet meer zo domineren. Om uit te vinden wat er in een bepaalde gemeenschap leeft, zou het publiek meer systematisch kunnen worden geïnterviewd.

Dit alles moet er toe leiden dat de publieke discussie meer gaat over onderwerpen en inhoud dan over instituties en procedures. Maar bovenal dat de agenda meer vanuit het publiek wordt bepaald en minder door het beleid.

3 *Pers en Publieke Vraagstukken*

Civiele journalisten vinden dat het opdelen van complexe vraagstukken in slechts twee kanten de publieke meningsvorming niet dient. Het suggereert evenwichtigheid, maar bevordert slechts het wedstrijdelement. Civiele journalisten zijn voorstanders van onderzoeksjournalistiek, waarbij een wat diepgaander aandacht voor een bepaald vraagstuk best ten koste mag gaan van de veelheid aan dagelijkse nieuwtjes zonder veel kop of staart. Het opsporen van onderliggende trends in de samenleving of in de regionale of lokale gemeenschap, wordt als een belangrijke journalistieke taak gezien. Toch zegt civiele journalistiek niet slechts 'plaats feiten in hun context'; dat is iets wat alle serieuze journalistiek probeert te doen. Waar het om gaat bij publieke vraagstukken is perspectieven bieden: het niet laten bij een beschrijving van wat er mis ging of wie ruzie met wie heeft, maar een analyse van wat er nodig zou kunnen zijn om zaak weer recht te trekken. Dat is de pragmatische context die binnen de civiele journalistiek zinvol en noodzakelijk wordt geacht en waarmee zij zich onderscheidt.

De aandacht voor extremen en het opkloppen van tegenstellingen zou vaker kunnen worden vervangen door het nagaan waar overeenkomsten liggen en hoe een maatschappelijk probleem het beste kan worden aangepakt. De nadruk moet liggen op het beginsel: ‘*helping the public to help themselves*’, op de inventarisatie van keuzes, mogelijke alternatieven en gunstige ervaringen elders en op de argumenten, opvattingen, waarden en doelen die daarbij in het geding zijn.

4 *Pers en Publiek Domein*

De kern van de civiele journalistiek is: help burgers niet alleen om zich te informeren, maar ook om meer betrokken te raken bij het publieke leven. James Fallows betoogt in zijn boek *Breaking the news: how the media undermine American democracy* (New York 1996): “*Het is niet moeilijk aandacht te trekken met geweld, dood, roddel, corruptie, schandalen en ruzies, maar het degradeert het publiek tot toeschouwer en het werkt passiviteit of zelfs cynisme in de hand.*” Waar het niet om gaat is dat het nieuws vrolijk en optimistisch moet zijn, maar wel dat politieke ruzies, mislukken van beleid, overheids corruptie en bureaucratisch broddelwerk een te beperkt beeld van het openbare leven geven.

De pers zou burgers meer ruimte moeten geven om zich te uiten over publieke zaken. En in de eigen berichtgeving zou moeten worden aangegeven welke mogelijkheden er zijn om actief in het openbare leven betrokken te raken, bijvoorbeeld door de vermelding van relevante adressen en telefoonnummers. Het organiseren van panels, fora, debatavonden over maatschappelijke thema’s wordt in voorkomende gevallen ook als een taak gezien. De krant van de toekomst zal naast de vertrouwde papieren uitingsvormen ook gebruik maken van elektronische en persoonlijke wegen om te informeren en te communiceren.

Tegen de achtergrond van deze vier punten — Publiek, Publieke Agenda, Publieke Vraagstukken, Publiek Domein — zijn zes aspecten uit het dagelijkse werk te noemen waar een accentverschuiving wordt voorgestaan:

- 1 Van eenrichtingsverkeer naar *openheid en interactiviteit*,
- 2 Van instituties naar *burgers en hun onderwerpen*,
- 3 Van losse feiten naar *pragmatische context*,
- 4 Van politieke tactiek naar *gevolgen voor burgers*,
- 5 Van mislukkingen en extremen naar *oplossingen en alternatieven*,
- 6 Van passief (nieuws)consumentisme naar *actief burgerschap*.

Er wordt in de discussie regelmatig gewezen op risico's die de civiele journalistiek zou lopen. De sterke betrokkenheid vergroot het risico van een te sterke identificatie met een bepaald deelbelang. De oplossingsgerichtheid houdt het gevaar in dat maatschappelijke tegenstellingen en conflicten worden veronachtzaamd, terwijl die toch ook een dagelijkse maatschappelijke realiteit zijn. De bottom-up benadering kan ontaarden in populisme of provincialisme, in sensatiezucht of het volstrekt negeren van de rest van de wereld. Met andere woorden: civiele journalistiek is niet bij voorbaat probleemloze journalistiek. Net als alle andere vormen van journalistiek kan civiele journalistiek op goede en op slechte wijze worden bedreven.

EEN PERS DIE AANSPREEKBAAR IS EN VERANTWOORDING AFLEGT

Een tweede weg om de maatschappelijke verantwoordelijkheid vorm te geven zonder overheidsbemoediging is via de zogenoemde 'media accountability systems' (M*A*s), oftewel mediaverantwoordingssystemen. De uitvinder hiervan is de Fransman Claude-Jean Bertrand. In het interview met hem in dit nummer definieert hij deze M*A*s als *niet-gouvernementele, niet door de wet opgelegde middelen om de diensten van de media aan het publiek te verbeteren*. De raden van journalistiek, ombudsmannen en journalistiekrecensies zijn daar voorbeelden van. Bertrand is destijds met een lijst van een dozijn begonnen en deze is inmiddels uitgegroeid tot een lijst van meer dan 80 (in dit nummer opgenomen).

Het grote verschil tussen mediaverantwoordingssystemen en zelfregulering is dat mediagebruikers bij die eerste betrokken zijn. Bertrand acht dat van groot belang omdat hij van mening is dat de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid aan de burgers toekomen. De media zijn publieke dienstverlening (op zijn minst evenzeer als ze vaak een op winst gericht bedrijf zijn). Daarom is het hun opdracht erachter zien te komen wat mensen nodig hebben en willen. Vervolgens moeten ze hun best doen dat te leveren, en tenslotte moeten ze toetsen bij het publiek of ze zich behoorlijk van die taak hebben gekweten.

Het is dus van groot belang onderscheid te maken tussen zelfregulering, waarvan de implicatie is 'de staat hoeft het niet te doen, we houden onszelf in bedwang' en 'maatschappelijke verantwoordelijkheid', wat betekent dat media en journalisten aan het publiek verantwoording afleggen. Het ene impliceert een beperking van de vrijheid, het andere niet. Het ene gaat uit van angst voor de staat, het andere van toewijding aan het welzijn van de bevolking.

DE VERNIEUWING VAN DE PERS

Zoals uit dit nummer blijkt zijn er interessante ontwikkelingen aan de gang in de journalistiek. Deze gaan in twee richtingen: van de civiele journalistiek, maar ook van een pers die aanspreekbaar is en verantwoording aflegt. Het huidige beleid van kostenbesparing en schaalvergroting in de dagbladsector verslechtert de voedingsbodem voor dergelijke inhoudelijke vernieuwingen. Het is het ondernemingsgedrag dat in de dynamische markttheorie kenmerkend wordt genoemd voor de stagnatiefase, maar waarbij een belangrijke *inhoudelijke* innovatie over het hoofd lijkt te worden gezien.¹³ De eerder genoemde geestelijk vader van de civiele journalistiek, Jay Rosen, stelt in dit verband:

“Mijn claim is dat een betrokken publiek, een sterke civiele cultuur, een attent en dienstbaar bestuur, een gemeenschap die haar problemen wil aanpakken, samen met kwalitatief goede journalistiek de vooruitzichten voor de pers rooskleuriger maakt, inclusief de financiële vooruitzichten. Ik heb niet in het minst de illusie dat de captains van de media-industrie deze opvatting delen en bereid zijn erin te investeren. Zij hebben meestal een beperkte kijk op wat ‘werk’ en een kortetermijnpvatting over de toekomst. Daarom is het zo belangrijk dat journalisten zelf – en anderen die geven om de gezondheid van de pers – hun eigen argumenten voor verandering verder ontwikkelen.”¹⁴

Daarom is het verheugend dat het Bedrijfsfonds voor de Pers in Nederland steeds meer omschakelt naar het stimuleren van vernieuwingen in de journalistiek. Een goed voorbeeld daarvan is de grote subsidie die onlangs is gegeven voor een experiment met *civic journalism* bij editie Parkstad van het *Limburgs Dagblad*.¹⁵

De toekomstige taak van de media ligt in het bijdragen aan de betrokkenheid van mensen bij hun samenleving, in het initiëren en waar nodig regisseren van dialoog en publiek debat en in het vergroten van het handelend vermogen van burgers. Daarnaast zullen ze bereid moeten zijn aanspreekbaar te zijn en verantwoording af te leggen. Zo zullen ze dichter komen bij de samenleving en gepast afstand kunnen nemen van de krachten van de markt en de staat. Het zou goed zijn als *die* les uit dit nummer zou worden getrokken.

Noten

- 1 Bureau Interview nss. Te vinden op <http://www.planet.nl/planet/show/id=62967/contentid=509404/sc=ad5032>
- 2 Uitgesproken op 3 mei 2004. Te vinden op http://www.justitie.nl/nieuws/040504_onjuiste_berichtgeving_in_media_richt_schade_aan.asp
- 3 *Trouw*, vrijdag 4 februari 2005.
- 4 *Trouw*, donderdag 3 februari 2005
- 5 Paul Dekker, Cora Maas-de Waal, Tom van der Meer, *Vertrouwen in de rechtspraak. Theoretische en empirische verkenningen voor een monitor*. Werkdocument 102. Sociaal en Cultureel Planbureau, maart 2004.
- 6 Zie noot 1
- 7 http://www.vrijzinnighumanisme.be/5_radio-tv/513_radio030602.htm
- 8 Onora O'Neill, *A Question of Trust The BBC Reith Lectures 2002*. Cambridge University Press, 2002. Ook te vinden op <http://www.bbc.co.uk/radio4/reith2002/lecture1.shtml>
- 9 Folkert Jensma: 'De stelling van John Lloyd: televisie maakt parlement en partijen overbodig', in: *NRC Handelsblad* 4 en 5 december 2005.
- 10 Berenschot, Nulmeting structuur en werkwijze directies communicatie. 2003.
- 11 Voor een uitvoerige inleiding in de civiele journalistiek, zie ons boek *Even geen Den Haag vandaag. Naar een Nederlandse civiele journalistiek* Den Haag, 2004 (tweede oplage).
- 12 Charity, A., *Doing Public Journalism* (New York 1995), p. 34 e.v. noemt een aantal manieren waarop *public listening* in de vs in de praktijk vorm krijgt.
- 13 Jong, H.W. de, *Dynamische markttheorie* (Leiden/Antwerpen 1981). Een verkorte behandeling is te vinden in o.a. Buunk, H., *De economie in Nederland* (Groningen 1999). Zie ook Neerven, J. P. S. van, *Strategie voor het dagbladbedrijf* (Deventer 1992), hoewel daarin de dynamische markttheorie ontbreekt.
- 14 Nico Drok, *CDV in gesprek met Jay Rosen over civiele journalistiek*, in *Christen Democratische Verkenningen* (1999/10), p.10.
- 15 Zie het artikel hierover van hoofdredacteur Frans Blok in dit nummer.